

AFRİKA KÜTÜPHANESİ

Serhat Orakçı



İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
İHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Orakçı, Serhat. “Afrika Kütüphanesi”, İNSAMER, 01.06.2020.

 Analiz

Ülkemizde kitap ve kütüphane denince akla ilk gelen isimlerden biri, en önemli fikir adamlarımızdan Cemil Meriç şüphesiz. Ömrünü okumaya ve yazmaya adanmış bir insan olan üstadın düşünce dünyası oldukça zengin. O sadece Batı literatürü ile yetinmemiş, her zaman değişik kaynaklardan beslenmiş; yerli kaynakların yanında Hint’e kadar uzanmış zihni. Üstadın Doğu’yu keşfetmesi zihninde farklı pencereler açarken bu sayede Batı’yı daha iyi kavramış. Cemil Meriç’in kaleme aldığı yazılardan biri “Muhteşem Bir Abide: Doğu Kütüphanesi” başlığını taşıyor. Yazısına ilham veren eser ise D’Herbelot’un *Bibliothèque Orientale*’i (*Doğu Kütüphanesi*).

Korona salgını nedeniyle vaktimizin büyük bir bölümünü evlerimizde geçirdiğimiz bugünlerde kitaplarımız ve kişisel kütüphanelerimiz sığınaklarımız hâline geldi. Ben de bu yazıyı Cemil Meriç üstattan ilham alarak “Afrika

Kütüphanesi” başlığıyla yazıyorum ve Doğu’nun bir cüzü olan Afrika’ya ilişkin bizdeki literatüre genel hatlarıyla değinmeyi amaçlıyorum ve şu sorularla başlamak istiyorum: Afrika literatürünün farkında mıyız ve bu kütüphaneden yeterince besleniyor muyuz?

Afrika kıtasına aşina olmayan okurların belki birçoğu için Afrika dendiğinde kitap ve kütüphane gibi olgular zihinlerindeki Afrika çağrışımları listesinin sonunda yer alacaktır. Bu minvalde, esasında, Afrika kıtasının parçalanma ve dağılma getiren bazı acı tecrübelere maruz kalmadan önce, kendi çapında nam salmış çeşitli ilim merkezlerine sahip olduğunu hatırlatmak gerekebilir. Özellikle İslamlaşmış Afrika’da Senegal, Mali, Moritanya, Nijerya’nın yanında Kenya ve Tanzanya’yı içine alacak şekilde bazı Sıvahili şehirleri bir dönem önemli kültür ve ilim merkezleriydi. Bir zamanlar Timbuktu’da alınıp satılan en değerli emtianın kitap olduğu



İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
İHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

ve şehirde el yazması eserlerden oluşan çok sayıda kütüphane bulunduğu tarihî kayıtlarda yer almaktadır. Elbette Batı bu değerli hazineyi biliyor ve inceliyor. Peki ya bizler?

Afrika kütüphanesi, içinde ansiklopedi ve sözlüklerden din ve siyasete kadar uzanan envai çeşitte eserin yer aldığı eserlerden oluşmakta. Yukarıda belirtildiği gibi, bu kütüphaneyi sadece modern dönemle sınırlı düşünmek de mümkün değil. Kuzey Afrika dâhil edildiğinde İbni Battuta, İbn Haldun, Leo Afrikanus gibi şahsiyetler ilk akla gelen isimler. Burada İslam dünyasının, Avrupa'nın ve Afrikalıların oluşturduğu müşterek bir kütüphaneden bahsediyoruz aslında. Ancak ne yazık ki bizler yeterince yararlanmıyoruz bu hazineden. Zaten bu yazıyı yazış amacımız da bir okuma listesi veya bibliyografya sunmaktan ziyade, Türkiye'deki okuru bu hazineden haberdar etmek. Elbette bu husus bir yazının sınırlarını fazlasıyla aşacağından biz ihtisas gerektiren eserleri bir kenara bırakarak burada bu kütüphanenin modern döneme ilişkin Türkçeye kazandırılmış sadece küçük bir cüzünden bahsedeceğiz. İlgilenenler, arzu etmeleri hâlinde elbette daha derinlikli araştırmalar yapabilirler.

Afrika Genel Tarihi ve Osmanlı Afrikası

Bir coğrafyayı, kıtayı tanımanın ilk yolu, o coğrafyanın tarihsel serüvenini bilmektir; bu da dikkatli bir inceleme gerektirir. Bu minvalde genel hatlarıyla Afrika tarihi okumak hem o coğrafyayı tanımak hem de o coğrafya ile etkileşim hâlindeki aktörleri bilmek açısından oldukça bilgilendirici olacaktır. Ancak Afrika ve tarih dendiğinde işin içine tarih yazımı ve tarih felsefesi gibi zihinsel olgular girmektedir. Bu nedenle Afrika tarihinin hangi kaynaklardan okunduğu önemli bir ayrıntıdır. Bu noktada sekizer ciltten oluşan iki dev eser karşımıza çıkmaktadır: Bu eserlerden ilki SOAS (*School of Oriental and African Studies*) Afrikanistlerinden Richard Gray'in editörlüğünde hazırlanan *Cambridge History of Africa*'dır. Benim tavsiyem ise UNESCO bünyesinde Afrikalı akademisyenleri işin içine katarak hazırlanan

ve daha Afrika merkezli bir tarih yazımının söz konusu olduğu *General History of Africa*'dır. İşin güzel yanı, bu dev eserin online versiyonuna UNESCO sitesinden ücretsiz erişim imkânı da bulunmaktadır. Ancak iki eser de Türkçeye kazandırılmış değildir. Türkçe literatüre derli toplu bir Afrika tarihini 2016 yılında Küre yayınları Erik Gilbert-Jonathan Reynolds imzalı *Dünya Tarihinde Afrika* kitabını çevirerek kazandırmıştır.

Afrika kıtasında 15. yüzyıldan itibaren yeni bir evre söz konusudur. Kıtanın batı, güney ve kuzey yönlerinde Portekiz ve İspanya etkisinin görülmeye başladığı bu evrede Kuzey Afrika ve Doğu Afrika'nın kuzeyinde de Osmanlı Devleti'nin toprak hâkimiyeti başlamıştır. Bu nedenle 15 ve 20. yüzyıllar arasında Osmanlı Afrikası Afrika tarihi açısından önemli bir köşe taşı olarak değerlendirilmektedir. Hatta bu noktada Osmanlı Devleti arşiv kaynakları kritik bir öneme sahiptir. Osmanlı Afrikası'na ilişkin okumalar için de Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Ahmet Kavas'ın *Osmanlı-Afrika İlişkileri ve Fizan Sancağı*, Abdurrahman Çaycı'nın *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Zekeriya Kurşun editörlüğünde çıkan *Afrika'nın Asil Göçerleri: Tuaregler*, Muhammed Tandoğan'ın *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, Hatice Uğur'un *Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar*, Ahmet Uçar'ın *Unutulmayan Miras Güney Afrika'da Osmanlılar* ve Halim Gençoğlu'nun *Güney Afrika'da Osmanlı İzleri* isimli çalışmalarına başvurulabilir. Daha detaylı bir envanter için ORDAF bünyesinde Zekeriya Kurşun editörlüğünde hazırlanan 2013 tarihli *Osmanlı'dan Günümüze Afrika Bibliyografyası*'ndan istifade edilebilir. Bu noktada 2013 sonrasında pek çok yeni çalışmanın hazırlandığını da belirtmek gerekir.

Afrika'da İslam ve Misyonerlik

Din olgusu elbette Afrika kıtası için de önemli bir dinamik. Bu minvalde çok dinli bir yapıya sahip olan kıta, tek tanrılı dinlere ev sahipliği yapması yanı sıra kıtada varlık mücadelesi veren

geleneksel Afrika inanış sistemleri de mikro gruplar hâlinde mevcudiyetlerini sürdürmekte. Afrika kıtasının dinî yapısı zengin olmasına rağmen bu zenginliğin Türkçe literatürde yer aldığını söylemek güç. Bu konuyla ilgili olarak 1968 tarihli Veli Ertan imzalı *Afrika'da ve Avrupa'da İslamiyet* adlı çalışma zikredilebilir. Daha güncel tarihli eserlerden biri de Ahmet Kavas çevirisiyle Türkçeye kazandırılan Vincent Monteil'in *Afrika'da İslam* kitabıdır. Eser özellikle Batı Afrika'da İslam'ın yapısını kısa ama öz bir şekilde ortaya koymaktadır. Habeşistan özelinde ise Levent Öztürk imzalı *Etiyopya'da İslamiyet*, Dursun Ali Aykıt imzalı *Etiyopya Kilisesi*, Afrika geleneksel inanç sistemleriyle ilgili olarak Heinz Kimmerle imzalı *Afrika'da Felsefe*, İHH'nın saha gözlemleri doğrultusunda Ahmet Emin Dağ'ın hazırladığı *Afrika'da Müslüman Azınlıklar* ve İrfan Aycan-Nurullah Yazar editörlüğünde kısa süre önce çıkan *Günümüz Afrikasında Müslüman Azınlıklar* adlı çalışmalar konuya ilgi duyanların başvurulabileceği eserler arasındadır.

Afrika'da İslam elbette oldukça dinamik bir tema. Son yıllarda köklü tasavvuf hareketlerinin yanında Selefililiğin yükselişine paralel olarak Şii yayılcılığı ve İslamcı bir söyleme sahip silahlı grupların ortaya çıkmış olması konuyu bir hayli genişletmektedir. Dinî grupların siyaset ve ekonomik kaynaklarla olan ilişkilerindeki genişleme, araştırmacılar için her gün yeni çalışma alanları ortaya çıkartmakta. Bu dinamiklik göz önünde bulundurulduğunda 2017 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen "Afrika'da İslamiyet" sempozyumunun bildirimlerinin yer aldığı *Afrika'da İslamiyet: Dünü, Bugünü, Yarını* adlı eser, bu konularda güncel bilgi ve yorumlara ulaşmada başvurulabilecek çalışmalardan biri. Kadir Özköse imzalı *Afrika Tasavvuf Araştırmaları* ve Nicola Ziadeh imzalı *Tasavvuf ve Siyasi Hareketi Senusilik* de edinilebilecek eserler arasında. Ancak yine de konuyla ilgili Türkçe literatürün kapsamının hâlâ sığ kaldığını belirtmek gerekir. Bu nedenle ilgilenenlerin Nehemia Levtzion ve Randall L. Pouwels editörlüğünde basılan *The History of Islam in Africa*, Roman Loimeier imzalı *Muslim*

Societes in Africa ve Sulayman Nyang imzalı *Islam, Christianity and African Identity* gibi bazı kapsamlı çalışmalara da bakmasında fayda bulunmaktadır.

Modern Afrika Siyaseti ve Sömürgecilik

18 ve 19. yüzyıllar Afrika kıtasının Avrupa'daki coğrafya cemiyetleri, aydın ve akademisyenlerce daha titizlikle incelenmeye başladığı yüzyıllar. Bu zaman dilimi ayrıca fiilî işgallerin arttığı ve sömürge yarışının kızıştığı bir dönemi de ifade ediyor. Öncelikle misyonerlerin ve seyyahların gezi notları bu dönemde Avrupa'ya Afrika'yı tanıtıyor. Afrika-merkezci akademisyenlere göre, seyyah ve misyonerlerin elinden çıkmış ön yargılarla dolu sorunlu bir külliyat bu. Bu dönemde yazılmış eserleri Türkçe literatürde bulmak zor; sadece İngilizce, Fransızca ya da Portekizce üzerinden takip etmek mümkün. Bu kapsamda seyahatname türüne girmese de Joseph Conrad'ın *Karanlığın Yüreği* romanını okumak benzer bir his doğurabilir. Bizde de çeşitli Afrika gezileri sonrasında seyahatname yayınlayanlar olduğunu belirtmek gerekir. Muhammed Mihri Bey'in *Sudan Seyahatnamesi*, Ömer Lütfi Efendi'nin *Ümitburnu Seyahatnamesi*, Sadık el Müeyyed Paşa'nın *Habeş Seyahatnamesi* ve *Afrika Sahra-yı Kebiri'nde Seyahat* isimli eserleri, sömürgecilere ve sömürgeleştirilene dışardan bakan üçüncü bir göz olarak değerlendirilebilir. Seyahatname türündeki daha güncel çalışmalar arasında ise Hıfzı Topuz'un *Elveda Afrika Hoşçakal Paris* ve Enver Arpa'nın *Afrika Satrancında Sudan ve Afrika Seyahatnamesi* kitapları zikredilebilecek eserler arasında.

Afrika ülkelerinin siyasi bağımsızlık sürecine ilişkin kıvılcımlar çıkmaya başladığında literatürün daha da çeşitlendiğini, farklı ülke perspektifleri ve tecrübelerinin yazılı literatüre yansıdığını görüyoruz. Bu minvalde Enzo Santarelli, Giorgio Rochat, Roman Rainero ve Luigi Goglia tarafından kaleme alınan *Ömer Muhtar-Libya'nın İşgali ve Direniş*, Aimé Césaire imzalı *Sömürgecilik Üzerine Söylev*, Franz Fanon imzalı *Siyah Deri Beyaz Maske*,

Yeryüzünün Lanetlileri ve Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi, Albert Memmi imzalı *Sömürgecinin ve Sömürgeleştirilenin Portresi*, Malik bin Nebi imzalı *Savaş Esintisi, Düşünceler, Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, Amilcar Cabral imzalı *Gine'de Devrim ve Bir Afrika Halkının Kurtuluş Mücadelesi* ve sömürge evresinde halka önderlik ederek öncü rol oynayan isimlerin portrelerinin topluca yer aldığı Said Bouamama imzalı *Afrika Devriminin Figürleri*, okunmasında fayda bulunan eserler.

Afrika kıtasında milliyetçilik hareketlerinin doğası üzerine Baskın Oran imzalı *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Ataöv Türkkaya imzalı *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, yine onun çevirisiyle Rupert Emerson'un *Sömürgelerin Uluslaşması* ve önemli Afrikanistlerden Basil Davidson'un *Angola Kurtuluş Mücadelesi* ile Afrika'da Milli Kurtuluş ve *Sosyalizm Hareketleri* yanı sıra bağımsızlık evresinde Ernesto Che Guevara'nın Kongo günlüklerinden oluşan *Afrika Rüyası*, Cihan Daban'ın Dekolonizasyon Süreci ve Sonrası Afrika bu bağlamda zikredilebilecek diğer eserler arasında.

Burada bir not düşerek Güney Afrika Cumhuriyeti tecrübesinin kıtanın geri kalanından kısmen farklılaştığını hatırlatmak yerinde olacaktır. Bu nedenle Güney Afrika'da oluşan literatür daha çok beyaz azınlığın kurduğu ırk merkezli *Apartheid* düzeni etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda Güney Afrika özgürlük mücadelesinin önemli isimlerinden Steve Biko imzalı *Siyah Bilinç*, Müslüman önderlerden İmam Abdullah Harun'un katledilişini konu alan Cardiff Marney ve Barney Desai imzalı *İmam'ın Öldürülüşü*, Türkçe literatüre kazandırılan eserler arasındadır. Ayrıca Alex Boraine imzalı *Hakikat ve Uzlaş*

Komisyonu Güney Afrika Deneyimi'nin de Türkçeye kazandırılmasının isabetli bir tercih olduğu belirtilmelidir. Kanaatimizce Afrika literatürünün sömürgecilik ve bağımsızlıkla ilgili bölümü özellikle Avrupa'yı daha anlaşılır kılması bakımından özellikle önemsenmelidir.

*Güney
Afrika'da
oluşan
literatür
daha çok
beyaz
azınlığın
kurduğu ırk
merkezli
Apartheid
düzeni
etrafında
şekillenmiştir.*

Cinsiyet, kimlik, demokrasi, globalleşme, ekonomi-politik, göç ve uluslararası ilişkiler gibi siyasetle ilişkili konuların çokluğu nedeniyle modern Afrika siyasi literatürü oldukça geniştir. Esasında yukarıda zikrettiğimiz eserlerin büyük bölümünün siyasetle de ilişkili eserler olduğu muhakkaktır. Yine de bu bağlamda bazı eserlere ayrıca temas etmek uygun olabilir. Öncelikle yazar Yusuf Kaplan çevirisiyle Türkçeye kazandırılan Ali Mazrui'nin *Afrikalılar* kitabı ve Walter Rodney'in *Avrupa Afrika'yı Nasıl Geri Bıraktı* adlı çalışması her kütüphanede bulunması gereken önemli eserler arasındadır. Afyare Abdi Elmi imzalı *Somali: Kimlik, İslami Hareketler ve Barış*, Kadir Özköse

çevirisiyle H.S.A Johnson imzalı *Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma* da burada zikredilmesi gereken eserler arasındadır.

Uluslararası ilişkiler alanında Afrika ülkelerinin dış dünya ile etkileşimlerinin çeşitlendiği günümüzde Çin, ABD, Hindistan, Türkiye, Japonya gibi aktörlerin Afrika politikaları da literatürde geniş yer bulmaya başladı. Bu bağlamda Türkiye'deki akademik çevreler de son yıllarda bu literatüre giderek daha fazla katkıda bulunur oldular. Emekli Büyükelçi Numan Hazar imzalı *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri ve Türkiye Afrika İlişkileri ve Türkiye'nin Dost Kıtaya Açılım Stratejileri* adlı çalışmalar, Ufuk Tepebaş imzalı *Dönüşüm Sürecinde Sahta-Altı Afrika: Kalkınma, Güvenlik ve Ortaklık*, Mustafa Efe imzalı *Afrika'yı Anlamak ve Afrika-Türkiye*

İlişkileri, Mehmet Özkan imzalı *Doğu Afrika Jeopolitiği ve Türkiye'nin Somali Politikası* ve bendenizin kaleme almış olduğu *Türkiye-Afrika İlişkileri: Tarihi Süreç, Yaklaşımlar ve Beklentiler*; Elem Eyryce Tepeciklioğlu imzasıyla yakın bir zamanda çıkan *Türk Dış Politikasında Afrika*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Huriye Yıldırım Çınar kolektif çalışmasıyla yayımlanan *Afrika Politikası*, Mürsel Bayram imzalı *Güç ve Kimlik Perspektifinden Çin-Afrika İlişkileri*, Hasan Aydın imzalı *Amerikan Dış Politikasında Afrika* ve Anadolu Ajansı'nın derlediği *Yükselen Afrika* isimli çalışmalar da zikredilebilecek eserler arasında yer almaktadır.

Modern Afrika Edebiyatı

Son olarak kültür ve edebiyat ekseninde de bazı eserlerden bahsetmek Türkiye'deki okur için faydalı olacaktır. 1988 Nobel edebiyat ödülüne layık görülen Mısırlı yazar Necip Mahfuz Afrika kıtasından kitapları çevrilen ilk edebiyatçılardan biri olsa da son yıllarda kıtanın farklı ülkelerinden edebiyat ürünleri de dilimize çevrilmektedir. Bu alanda ilk olarak modern Afrika edebiyatının babası kabul edilen Chinua Achebe ile başlamak gerekir. Achebe'nin *Parçalanma*, *Tanrının Oku* ve *Artık Huzur Yok* gibi eserlerinin Türkçeye çevrilmiş olması da sevindirici. Nijerya edebiyatının genç isimlerinden Chimamanda Adichie de bazı eserleri Türkçeye kazandırılan yazarlar arasında. Nobel edebiyat ödülüne aday gösterilen Kenyalı edebiyatçı Ngugi Wa Thiong'o da eserleri Türkçeye çevrilen ve son yıllarda Türk okuru arasında beğeniyle takip edilen isimlerden biri. Yazarın dilimize çevirisi yapılan eserlerinden bazıları şunlar: *Bir Buğday Tanesi*, *Aradaki Nehir*, *Kan Çiçekleri*. Ancak Kikuyu dilinde yazan yazarın eserlerinin

İngilizce çevirilerinden dilimize çevrildiğini de belirtmek gerekir. Ayrıca Sudanlı yazar Tayyip Salih'in *Kuzeye Göç Mevsimi* ile Senegalli yazar Şeyh Hamidu Kan'ın *Mahrem Macera* romanlarını ve Aimé Césaire şiirlerinin yer aldığı *Boynu Vurulmuş Güneş*'i ve Hece Dergisi'nin çıkarttığı iki ciltten oluşan *Afrika Özel Sayısı*'nı da burada anmak gerekir.

Kıta ülkeleri arasında Türkçede kendine en fazla yer bulan ülke edebiyatının Güney Afrika Cumhuriyeti olduğunu belirtmek gerekir. Güney Afrika edebiyat alanında da kıtanın geri kalanından bazı yönlerden farklılaşmakta. Modern Güney Afrika edebiyatının roman, şair, hikâyeci ve tiyatrocularının bir bölümü Alan Paton, Nadine Gordimer, J. M. Coetzee ve Athol Fugard gibi Avrupa kökenli dünyaca tanınmış yazarlar. Ancak bu yazarlar nezdinde Afrika'ya bakış bir Avrupalının Afrika'yı yurt edinmesi üzerine oturmakta. Tek tek zikredemesek de bu yazarlara ait çok sayıda eserin Türkçeye kazandırılmış olduğunu belirtmek gerekir.

Bundan 15-20 yıl önce dilimizde Afrika'ya ilişkin literatür çok sınırlı iken bugün görüleceği üzere literatür zaman içerisinde çeşitlenme göstererek bir hayli mesafe katetmiş durumda. Elbette biz burada dilimize çevrilen tüm eserlere yer vermek ya da belirttiğimiz gibi bir okuma listesi ya da bibliyografya sunmak niyeti taşımıyoruz. Amacımız literatür üzerinden Afrika'yı keşfe çıkacaklara ve zihinsel faaliyetlerinde Afrika'dan beslenmek isteyenlere yardımcı olmak sadece. Son olarak bu yazının evlerimizde oluşturduğumuz kütüphanelerde Afrika literatürü için de bir bölüm, hiç olmazsa bir raf ayrılmasına yol açabilir umuduyla kaleme alındığını belirtmek isterim.